

הרב הממוחשב

(השפעת מאגרי המידע הממוחשבים והמקוונים על פסיקת ההלכה)

על מנת להציג את הנושא שבו ידון מאמר זה נדמיין לעצמנו את הסיפור הבא:
הזמן: אמצע המאה ה-17 למנינם, לפני כשלוש מאות שנה. המקום: עיירה יהודית נידחת ומרוחקת אי שם בפולין, בית הרב המקומי. הרב מעיין בשאלה שנשאל, חושב, בודק בספרים שברשותו ונותן פסק הלכה כפי דעתו. אולם, רב זה איננו יודע שמספר חודשים קודם לכן נדפסה תשובה לשאלה זו ממש על ידי אחד מפוסקי הדור. מסקנתו של אותו פוסק הייתה הפוכה מהתשובה שנתן הרב, אלא שהספר לא הגיע עדיין לאותה עיירה רחוקה.
קעת נעביר את השאלה לזמננו: הפעם יכול היה הרב להוציא את המידע כולו בלחיצת עכבר, לברר פרטים נוספים על ידי חיפוש מאמרים באינטרנט או מקורות נוספים במאגרי המידע הממוחשבים. האם בכל פעם שרב נשאל שאלה הוא צריך לעיין בכל המקורות (הכוונה ל-.....ל המקורות!!!) העומדים לרשותו?
שאלה זו היא רק שאלה אחת מתוך מגוון השאלות העומדות לנגד עינינו בעולם הסובב אותנו כיום, עולם שבו המידע – גם המידע התורני נגיש ורב כל כך.
מאגרי המידע הממוחשבים שינו את פני עולם התורה. החומר ההלכתי של הספרות הרבנית הוא עצום – כמעט אין סופי, והנה לפתע בלחיצת כפתור כל התורה כולה יכולה להיות פרוסה על כף היד. שאלות נוספות נוגעות לעצם התופעה החדשה יחסית של "שו"ת האינטרנט" – הפניית שאלות לרבנים בצורה וירטואלית דרך הרשת, כאשר הרב המשיב לא תמיד יודע את פרטי המקרה כולו ואת זהות השואל וכן היות התשובות חשופות לרבים.
ביריעה הקצרה שאפרוש להלן אני מבקש לנסות ולהעלות לדיון את ההשלכות על לימוד התורה בכלל ועל פסיקת ההלכה בפרט.

א. שו"ת – השיח ההלכתי הקלאסי

רובה של ההלכה כיום מרוכז במה שמוגדר כ"ספרות השו"ת". זוהי ספרות הלכתית מעמיקה ומורכבת שאיננה נגישה למי שאינו מצוי בהוויית בית המדרש. אם נוסיף לכך את העובדה כי במשך השנים הלכה השפה הזו ונכתבה בקודים יותר "מקצועיים", על ידי ראשי תיבות וקיצורים, הרי שנוכל בהחלט לקבוע כי נוצרה תופעה של מעין "מידור". ספרות השו"ת הפכה במידה לא מבוטלת לשיח רבני פנימי שאינו נגיש ליהודי הפשוט.

ב. מהמצאת הדפוס ועד מאגרי המידע והאינטרנט – פריצת גבולות של המידע ההלכתי

עם המצאת הדפוס חל מפנה בתולדות ההלכה והספרות הרבנית. תחילה היו אמנם גם הספרים המודפסים יקרי ערך ומציאות, אולם עם הוזלת הדפוס ניכר היה לכול הגודש העצום של

¹ בשדי חמד כרך ה התפרסם מכתב שכתב מרן הרא"ה קוק זצ"ל אל המחבר תחת הכותרת "ריהטא דחלקא". בקונטרס זה עוסק מרן הרב בשאלה האם מותר לפסוק הלכה בלא ידיעת טעם הדין ובחובת הפלפול שבלימוד. תוך כדי כך נכנס מרן אף לשאלה הנידונה במאמר זה. דעתו של מרן הרב (ד"ה והנה יש רבים מרבותינו, עמ' 429) כי אכן מוטלת על הפוסק החובה לברר ולעיין כפי יכולתו. אמנם מרן עצמו מודה כי פעמים שהדבר אינו אפשרי.

הספרות ההלכתית, שהפכה לנגישה יותר, ומעתה גברו סיכוייו של רב בעיירה הונגרית להיחשף לפסקי ההלכה של רבנים בפולין, ליטא או אפילו מרוקו ובגדאד. או אז עלתה על פני השטח השאלה הנוגעת לענייננו: כיצד מתמודדים עם כל הגודש העצום של החומר ההלכתי בכל נושא? התייחסות ראשונה מצויה בדבריו של בעל 'כנסת הגדולה', בהקדמה לספרו:

כמה מספרי השו"ת אסיריו לא פתח ביתה ולא נעשו בו מפתחות, ואותן שיש אינן מסודרות, ואותן שמסודרות - לפעמים יחסרו כמה תשובות ורובן ככולן לא נזכרו במפתחות כי אם גופא דעובדא...

הרובד הראשוני של הקושי שאותו מאתר בעל כנסת הגדולה הוא הקושי של ההתמצאות בחומר. קושי זה היה אחד המניעים שלו לחבר את ספרו 'כנסת הגדולה' שכשמו כן הוא: ליקוט כל התשובות שהיו מצויות תחת ידו וסידורן כפי סדר הנושאים בשו"ע:

...כל המבקש למען דעת עיקרא דדינא ומסקנת ההלכה ומה שהסכימו הפוסקים האחרונים והקדמונים לפסק הלכה - מה לו לחזור בפתחי שערי התשובות זולת לעיין בספר בית יוסף ובחיבור הזה ובם ימצא את כל מבוקשו כי הכל מבואר ומתוקן לסעודה.

נקודת המפנה מבחינת הדיון שבו אנו עוסקים, קרי: השלכותיה של שאלת התפוצה והנגישות של ספרות ההלכה, חלה בראשית שנות התשעים של המאה הקודמת. אז החלה אוניברסיטת בר אילן להפיץ את המאגר הממוחשב של ספרות השו"ת. דומה כי הוסרו מגבלות הנגישות כמעט לחלוטין. גם לגאוני עולם ולגדולי ישראל שבדורות הקודמים לא הייתה את אותה נגישות שיש לכל אברך המחזיק את התקליטור של פרויקט השו"ת במחשב האישי שלו. מדובר על יותר מ-8,000 ספרים במהדורת +14. לא רק שניתן לאתר חומר ומידע בקלות יחסית, אף נוצרה חשיפה לספרים שקודם לכן כמעט ולא היו מוכרים ליושבי בית המדרש.

לא פעם נדמה כי בשיעור שבו הרב מלמד ומולו יושב תלמיד עם מחשב, יש מעין חזרה לתקופת בעלי התוספות, שבה התלמידים ידעו את הש"ס על פה והקושיות שנוצרו מתוך בקיאותם נטלו חלק ביצירת התורה של רבם שהיה מתרץ קושיות אלו. מעתה, כאשר החומר נגיש כל כך בוקעות ועולות השאלות: האם מוטלת חובה על הפוסק לאסוף את מכלול החומר שנכתב על השאלה שאותה הוא מבקש לפתור? איזה משקל יש לתת לכל אחת מהמגוון הרחב של הדעות?

ג. שובו של הוויכוח : סיני עדיף או עוקר הרים עדיף?

עוד לפני שנבוא לתת תשובה ממוקדת ב"הלכות הוראה" עלינו לבחון את הדברים ברמה העקרונית ומנקודת מוצא בסיסית יותר. בתקופת המשנה ובראשית תקופת התלמוד אנו מוצאים כי נחלקו חכמי ישראל בדבר שיטת הלימוד ואופי הלימוד הרצוי. מחלוקת אודות יתרונו של לימוד בקיאותי או עיוני אנו מוצאים גם בגמרא (הוריות יד, א):

אמר ר' יוחנן: פליגו בה רבן שמעון בן גמליאל ורבנן, חד אמר: סיני עדיף, וחד אמר: עוקר הרים עדיף. רב יוסף סיני, רבה עוקר הרים, שלחו לתמן: איזה מהם קודם? שלחו להו: סיני עדיף, דאמר מר: הכל צריכין למרי חטיא, ואפילו הכי לא קביל רב יוסף עליה.

חכמי ארץ ישראל קובעים כי "סיני". קביעה זו מייחסת חשיבות מרכזית לצורך לשמר את מסורת העברת התורה מדור לדור. חכמי בבל קבעו כי "עוקר הרים" עדיף וגישה זו מעלה על נס את יתרונות הפלפול ויש בה יותר מקום לסברא ולחשיבה העצמאית.

כיצד נפסקה ההלכה במחלוקת זו?

הר"י מגאש נשאל אם אדם שאמנם אינו ידוע את דרכי הפלפול אך ידיו רב לו והוא בקי בתשובות הגאונים אכן ראוי להורות הלכה. תשובתו מפתיעה (שו"ת הר"י מיגאש סי' קיד):

אבל מי שמורה מתשובות הגאונים וסומך עליהם ואע"פ שאינו יכול להבין בתלמוד הוא יותר הגון ומשובח מאותו שחושב שהוא יודע בתלמוד וסומך על עצמו. שהוא אע"פ שהוא מורה מסברא בלתי אמתות מראיות הגאונים ז"ל מכל מקום אינו טועה בזה לפי שהוא מה שעשה על פי בית דין גדול מומחה לרבים עשה...

הר"י מיגאש פוסק אפוא כי אדם הפוסק ומורה הוראה על פי הידע שאגר בתוכו עדיף מבעל הדעה (- הסברא), כי אצל בעל הדעה הטעות נפוצה יותר, מה שאין כן אצל הסומך על פסיקות שכבר נפסקו בדורות שלפניו. שיטתו של המאירי שונה (בית הבחירה יומא כו, א):

...ואף על פי כן אינם יודעים לכיין שמועה אחת להלכה, ולמה שראוי להורות, וכמה מוחזקים לבקיאים בחדרי תורה וכשבאה הוראה לידם אף הפתח אינם מוצאים.

דברים נוקבים כותב הרא"ש (שו"ת הרא"ש כלל לא סי' ט):

וכן טועים כל המורים הוראות מתוך דברי הרמב"ם ז"ל ואינן בקיאין בגמרא, לידע מהיכן הוציא דבריו, טועין להתיר האסור ולאסור את המותר... ויכשל בדין ובהוראה. לכך לא יסומך אדם על קריאתו בספרו לדון ולהורות, אם לא שימצא ראיה בגמרא.

כל מי שהתנסה בפסיקה מבין את חששותיהם של המאירי והרא"ש. פסיקת הלכה איננה מתמטיקה. גם אם הפוסק הוא בעל בקיאות רבה, הרי שלא תמיד המקרה המשפטי ההלכתי המובא לפני הפוסק יהיה דומה וזהה למקרה המצוי במקורות הפסיקה הקודמים. לא פעם ישנם משתנים נוספים שאותם על הפוסק לקחת בחשבון. דווקא אז צריך הפוסק להפעיל שיקול דעת וחשיבה עד כמה הוא יכול לדמות מלתא למלתא ועד כמה ניתן להבין דבר מתוך דבר. במקרה כזה אין צורך בידע היקפי ומלא של כל המקורות העוסקים בנושא.

כשם שקיימת המחלוקת בראשונים, כך היא גם קיימת בין האחרונים. וכך כותב בעל פרי מגדים (אר"ח, סי' קלו בסופו, באשל אברהם):

...תלמיד חכם בעל הוראה קודם לעלות לספר תורה לפני תלמיד חכם מפולפל שאינו בעל הוראה, דהיינו טעמא כמ"ש בהוריות יד דסיני ועוקר הרים סיני עדיף.

מהקישור שעושה בעל הפרי מגדים לסוגיה בהוריות משמע שהביטוי שבו הוא משתמש: "בעל הוראה" מקביל למונח "סיני" המצוי בסוגיה בהוריות, ואם כן לדעתו הבקיאות עדיפה על החריפות והעיון. לעומתו כותב הגר"ש קלוגר בהגהותיו לפמ"ג (שם):

עכשיו אחרי מיעוט חיפוש יכול האדם למצוא מבוקשו, ולא שייך הטעם דהכל צריכין למרי חטייא, לפיכך עוקר הרים עדיף, מפני שהוא מוציא מלבבו ואי אפשר למצוא ממילא.

לדעתי קשה מאוד לעמוד על כוונתו של הגר"ש קלוגר בכך שהוא טוען כי על ידי "מיעוט חיפוש" יכול האדם למצוא את מבוקשו. באותם ימים, שלהי המאה הי"ח, היו עדיין הספרים יקרים יחסית ולא תמיד היו מִמְפָּתְחִים כראוי. מכל מקום דבריו אלו מקבלים משנה תוקף בתקופתנו. דור מאגרי המידע מאפשר לכל החפץ להיות "סיני" על ידי לחיצת העכבר. אלא שעיינו רואות כי כפי שכותבים המאירי והגר"ש קלוגר – ידיעת המקורות איננה מהווה כל ערובה ליכולת לנתח אותם ולהסיק מהם מסקנות. דומה כי דווקא בדור שלנו, לאור השפע הבלתי-נדלה של מקורות כשלנו נוכל לטבוע אמרה חדשה שלפיה "הכל זקוקים לעוקר הרים". כיוון דומה לדבריו של הגר"ש קלוגר מצוי אצל החזון אי"ש. בחלק יו"ד (סי' קנ) מובא מכתב שבו טוען החזון אי"ש כי אסור

ש"כללי הפסיקה וההוראה" השונים יבואו במקום העיון השכלי, ובמקום שבו העיון השכלי מחייב אחרת הרי שיש לפסוק על פיו.

עם זאת, אנו מוצאים שורה של פוסקים המחייבים לערוך עיון ממצה ככל האפשר לפני פסיקת ההלכה. כך הם למשל דברי השבות יעקב (ח"ב סי' סד):

וכבר אמרו חז"ל אסור לתלמיד להורות במקום רבו אלא אם כן רחוק ממנו ג' פרסאות ומכל שכן שרבינו הן הן הספרים אשר נתפשטו בקרב ישראל ראוי לכל מי שהגיעו להוראה שלא יורה שום הוראה בלתי עיון תחלה בספר...

ובמיוחד הדגיש זאת בעל רבי חיים פלאג'י (כף החיים, מערכת ד אות ו):

אזהרה לפוסק דין בזמן הזה לחפש בספרי האחרונים ואחר כך יפסוק הדין...

דומה כי מענה מסוים והכוונה מסוימת לדילמה שבה אנו עוסקים נוכל למצוא בדרך שבה מתמודדים הפוסקים עם שאלה יסודית בהלכות ספקות הנידונה בשר"ע י"ד, והיא: האם לאחר שהספק הוכרע על ידי כללי בירור הספקות עדיין יש מקום לברר את המציאות? הרמ"א (י"ד סי' קי סעי' ט) פוסק כי כללי הספקות אכן מהווים "יצירת מציאות חדשה", ולכן אין עוד צורך בעריכת בירור נוסף. ואילו הש"ך (ס"ק סו) סובר כי כאשר ישנה אפשרות, יש לברר את הספק אף לאחר שהדבר הוכרע על ידי כללי הספקות. ומעין זה היה לכאורה לומר גם בנידון דידן. בעוד שעל פי הרמ"א חובת הרב לברר את השאלה תהיה במסגרת הסברא ודיון בספרי הפסק והשו"ת הבסיסיים, הרי שעל פי הש"ך אפשר ועל הרב לנסות ולברר עד היכן שידו מגעת.

ברם לענ"ד ניתן לומר כי כל המחלוקת בין הש"ך לרמ"א נוגעת רק לספק במציאות ולא לספיקא דדינא. שאלה הלכתית איננה שאלה של הגדרת מציאות. בשאלות אלו, בירור דעות נוספות אינו מספק בהכרח יתרון משמעותי. דווקא כאן על הרב לסמוך על שיקול דעתו העצמאי והיכרותו את המצב הנתון. אם מדובר ברב העושה מלאכתו נאמנה הרי שגם אם תימצא אי שם במרחבי ספרות השו"ת דעה סותרת אין בכך לדעתי כדי לערער את פסיקת ההלכה שלו.

ד. שו"ת האינטרנט

ממד אחר של הזמינות המתחדשת הוא "שו"ת" האינטרנט. אם עד עכשיו ביחס למאגרי המידע דיברנו על זמינות ונגישות הספרות ההלכתית, הרי שכאן מדובר על זמינותו של הרב המשיב. בכוונה כתבתי את המילה "שו"ת" במקרה זה בתוך מירכאות, כיוון שסוג זה של שאלות ותשובות איננו עונה על ההגדרה של ספרות השו"ת בתולדותיה של ההלכה. השואלים אינם תלמידי חכמים והשפה איננה שפה למדנית רבנית. לכאורה יש לממד הזה של "שו"ת" אינטרנט יתרונות בלתי מבוטלים כמו הזמינות של התשובה, זה שהשואל יכול להישאר אנונימי – מה שמאפשר לשואלים לשאול שאלות שאולי פנים אל פנים לא היו מעיזים לשאול, וכן שהתשובה היא בדרך כלל חד-משמעית ומאוד מובנת. מצד שני בולטים החסרונות שבדבר: נדמה לי כי פנייה לרב על כל שאלה טריוויאלית ועל כל דבר קטן יש בה חינוך לעצלות. כאשר רב מגיע לרב גדול ממנו עם שאלה הרי שלרוב הוא "מכין את השאלה", לא רק כדי שלא יטריח את הרב לחינם אלא גם כדי שלא יבייש עצמו וייתפס בחוסר ידע אלמנטארי.

זאת ועוד, אותה אנונימיות שצוינה לעיל כברכה וכיתרון היא גם בעלת חיסרון. כאשר הקשר בין הרב לשואל הוא קשר וירטואלי בלבד הרי שחסרה היכרות של הרב עם השואל ואפשר שלרב ישנה בעיה לברר את כל פרטי השאלה לעומק כנדרש משום שהשואל מעלים או מחסיר פרטים מסוימים (בכוונה או בשוגג). אשר על כן נראה שאי אפשר לומר שיש לראות את "שו"ת"

האינטרנט כפיתוח של ספרות השו"ת או כשלב נוסף שלה. המפעל הוא חשוב מכיוון שהוא מעורר מה שניתן לכנות "מודעות הלכתית" לנושאים שונים, אבל אין בו את אותו דו שיח הלכתי המאפיין את ספרות השו"ת. באמירה שלפיה "שו"ת" האינטרנט הוא שלב נוסף בהתפתחות ספרות השו"ת יש לדעתי ערעור על כל מהותו של מפעל ספרות השו"ת.

ה. הדיון הערכי

עיקרו של הדיון עד שלב זה התבצע במישור של תרומת מאגרי המידע לפסיקה ההלכתית. אולם השאלה שבה אנו עוסקים כפי שהיא הוצגה בפתיחה למאמר זה נוגעת לכללי הוראה: עד כמה הרב והפוסק מחויב לבדוק את כל המקורות שהוא יכול להגיע אליהם לפני מתן תשובה. דומה כי מעבר למישור הנ"ל של הדיון יש לערוך את הדיון גם במישור הערכי. במסכת חגיגה (ג, א) – מובא המעשה אודות ר' יוחנן בן ברוקא ור' אלעזר (בן) חסמא שהלכו להקביל את פני ר' יהושע בפקיעין. כאשר ר' יהושע מבקש מהם לומר להם חידוש שנתחדש בבית המדרש, הם עונים לו: "תלמידך אנו ומימך אנו שותים". רק לאחר שהוא דוחק בהם על ידי האמירה "אין בית מדרש בלא חידוש", הם מביאים את דרשתו של ר' אלעזר בן עזריה בפרשת 'הקהל':

אם אנשים באים ללמוד, נשים באות לשמוע, טף למה באין? כדי ליתן שכר למביאייהו. אמר להם: מרגלית טובה היתה בידכם ובקשתם לאבדה ממני?!

התלמידים אומרים לרבי יהושע "מימך אנו שותין", ולדעתי זו תהיה שגיאה לראות כאן רק פנייה של כבוד והבעת הערכה. יש כאן ביטוי לרצון להיאחז במסורת הסטטית הנמסרת מדור לדור. לעומת גישה זו בא ר' יהושע וטוען כי "אי אפשר לבית המדרש בלא חידוש"². הוא רואה סתירה בין הדרשה שאותה הביאו לו תלמידיו לבין טענתם "מימך אנו שותים". מצד אחד הם מצהירים כי הם נאמנים למסורת מקובלת, אך מצד שני הם מביאים דרשה ביחס למעמד ה'הקהל', מעמד לימוד התורה הציבורי ביותר שיכול להיות, מעמד שבו אפילו לטף ולנשים יש כביכול תפקיד בהתפתחותה של ההלכה.

דרשתו של ר' יהושע את הפסוקים בקוהלת תואמת יותר את מעמד ה'הקהל'. זאת ועוד, בהמשך הדברים (חגיגה שם) הוא מדבר על בית מדרש פתוח וסוער, מתפתח ופורח, וזאת בעקבות המעשה שעשה באותה תקופה ר' אלעזר בן עזריה כאשר התמנה לנשיאות וביטל את שומר הפתח בכניסה לבית המדרש. ר' אלעזר בן עזריה מבקש אפוא להכניס את הכול ואת כולם לבית המדרש ולשים סוף לפילוג ולכיתתיות שהיו הרעות החולות של ימי הבית. כנגד זה הוא מבקש לבנות בית מדרש שבו מתקיים משא ומתן פתוח ושוררת בו אווירה של הרחבת הדעת. דרשתו אודות הפסוקים בפרשת 'הקהל' באה לתקן את הבידוד של בית המדרש מן העולם שבחוץ, ולמנוע ממנו להפוך למגדל שן אקדמי ובלתי רלוונטי³.

בדורות האחרונים, עם התפתחותו של מודל הישיבה הליטאית ניתן למצוא בקרב חוגים ישיבתיים רדיקלים בעלי הגישה הליטאית הקלאסית מגמה הפוכה:

כשהחכם יושב ודורש אינו יכול למסור בדברי פיו רק את חומר החכמה, אבל צורת החכמה מה שמרגיש בליבו לב חכם אי אפשר לו למסור במילים. ... נשמת התורה אינה נמסרת בדברים לחוד. ... מתבטאת בשרטוטי פניו ותנועות גופו ואבריו, ולא רק על ידי

² יש לראות את הרקע לסיפור זה בסיפור דומה המובא בתוספתא (ידיים [צוקרמאנדל] פ"ב הט"ז, ואכמ"ל.

³ כך יש להבין גם את המחלוקת שבין רבי לר' חייא על לימוד התורה לתלמידים בשוק (מועד קטן טז, א). ואכמ"ל.

תנועות וביטויים שאפשר להשיגם בחוש, אלא באמת חודר זה דרך כל מהותו ומזהיר דרך כל גופו, והתלמיד יכול להשיג זה ולקבל בנפשט רק על ידי התדבקותו וקורבת נפשו.

(הרב יוסף יהודה בלוד, שיעורי דעת, ח"א, עמ' 34)

לענ"ד בעל ה'שיעורי דעת' מתעלם ממכלול השיקולים הערכיים והמעשיים שהובאו לעיל ומתרכז באיכות הלימוד בבית המדרש. לדעתו רק החוויה הישיבתית הקלאסית תביא לידיעת תורה אמיתית. ברור הוא שעל פי ה'שיעורי דעת' אין כלל מקום לקשר וירטואלי בין התלמיד לרב והלימוד חייב להיות אישי. זאת ועוד, כלל וכלל אינני בטוח שבעל 'שיעורי דעת' היה מעודד את תופעת מאגרי המידע התורניים שעליהם אנו מדברים. לדעתו, כיוון שחויית "מסירת התורה" נעדרת הרי שממילא התורה הנקלטת היא תורה חסרה ופגומה.

ו. השונה לתלמיד שאינו הגון – חשש מניצול מאגרי המידע לרעה

בעקבות הסוגיא במועד קטן אודות מחלוקת רבי ור' חייא בשאלה אם מותר לשנות לתלמידים בשוק הצענו כי שורשה של המחלוקת הוא החשש שמא החומר התורני ייפול ל"ידיים הלא-נכונות", שמא יבוא מי שאינו בר הכי ויגלה בתורה פנים שלא כהלכה. אין ספק, בזכותם של מאגרי המידע פרצה התורה החוצה ואכן "חכמות בחוץ תרונה". אולם, האין המחיר כבד מדי? האם אין העובדה כי מעתה גם כאלה שאינם ראויים להוראה יכולים בלחיצת כפתור לדלות לעצמם מקורות, שברי פסוקים וסוגיות ולעשות בהם ככל העולה על רוחם מציבה סימן שאלה לא פשוט על המפעל כולו? שאלה זו חורגת מעבר לדיון הערכי שנעשה לעיל וגם מעבר לשאלת שיקולי הפסיקה ועד כמה צריך הפוסק להתחשב במכלול החומר ההלכתי והפסיקתי שנכתב בכל נושא ונושא. הדברים אינם פשוטים כלל וכלל, ולדעתי דווקא בתקופה המודרנית שבה אנו חיים החששות צריכים להיות גדולים יותר והזהירות צריכה להיות רבה יותר. שאלת המחיר שגובה העובדה כי מאגרי המידע נגישים כמעט לכל אחד מעלה אפוא את הדילמה אם המחיר ראוי⁴.

חשש זה מצוי למעשה כבר בדברי הגמרא (חולין קלג, א):

דאמר רב יהודה אמר רב: כל השונה לתלמיד שאינו הגון נופל בגיהנם...⁵

בסוגיא זו מדובר על הוראה באופן ישיר לתלמיד שאינו הגון, ברם בדיון דידן אנו מעלים את החשש שמא עקב התפוצה הרבה ייפול החומר בצורה עקיפה לתלמידים שאינם הגונים. דומני שבכך יורדת חומרתה של השאלה בכמה דרגות.

בתור תשובה ראשונית הייתי רוצה להציע את דבריו של ר' ששת נשיא סרגוסה בספרד (המאה ה-12 למניינם), שכתב אודות משנה תורה לרמב"ם את השורות הבאות:

כי לפני הגיע משנה תורה לארצות קשטיליה היתה קריאת הלכות, כל שכן התלמוד, נפלאה מאוד בעיני יושביה... והשופט ההוא היה דן יחידי ואין חולק עליו, כי לא היו יודעים אנא הדין נוטה וכולם היו צריכים אליו. ובראותם י"ד ספרי משנה תורה והתבוננו במ כל יודעי לשון הקודש... נפקחו עיניהם... והנה רבו היום המבינים דבריהם ובשמעם טענות בעלי הריב ודין השופט ידרשו בהם.

(בתוך: יוסקה אחיטוב, על גבול התמורה, ירושלים תשנ"ה, עמ' 153)

⁴ דומני כי בתנאים החברתיים ולאור פסקי דין שונים במשפט האזרחי ההצעה לחסום את מאגרי המידע ולאפשר גישה מסוננת היא הצעה לא יעילה ולא מעשית.

⁵ ועי' רמב"ם (הל' תלמוד תורה ד, א) ושו"ע (י"ד רמו, ז) שהביאו את הדברים להלכה, אם כי בהסתייגות מסוימת.

ר' ששת רואה בפרסום משנה תורה תהליך דומה של פריצת הידע כלפי חוץ וחשיפה של מי שקודם נמנע מהם הידע הזה. הוא רואה בכך תהליך חיובי שבסופו של דבר יגרום שהפוסקים יהיו חשופים לביקורת וידעית התורה הולכת ומתרבה.

בדורות האחרונים ישנה מגמה כללית של פריצת התורה החוצה (תופעה שעוד החלה תרם תקופת מאגרי המידע). העובדה כי פריצה זו מתרחשת וכי יש בה כדאיות כלכלית מראה כי בציבור קיים צימאון לידע תורני. מאגרי המידע מהווים כרגע את נקודת השיא של הפריצה הזו. הפוסקים האחרונים דנים בשאלה זו על רקע שאלות מעשיות כמו לימוד תורה ליהודים רפורמיים או וחילוניים. זהו נושא שנידון בפוסקי הדורות האחרונים בהרחבה רבה.⁶ ר' משולם ראטה נדרש לשאלה זו בשו"ת קול מבשר (ח"ב סי' יז) המתייחסת ללימוד תורה לרפורמים:

...אבל משנה ותלמוד אסור אם לא יקבל עליו דברי חברות, כי אחר שילמוד ילעיג ויתלוצץ על דבריהם. כי מי שאינו מאמין במקבלי הקבלה איך יקבל דבריו הרי אינו לומד אלא לקנתר ולסתור דבריהם....

דברים אלו מהווים דוגמא לחשש שדברי תורה יגיעו למקומות לא רצויים והאחריות לכך מוטלת על פי דברי בעל 'קול מבשר' למי שחשף בפניהם את הדברים. הנצי"ב מגיב באחת מתשובותיו להצעה להפריד את הקהילות על מנת להציל את היהדות הנאמנה:

הכלל, אם באמת ובתמים אנו באים להחזיק הדת אין עצה כי אם לעסוק בלימוד תורה, בלי שום נפקא מינה אם הוא לשמה או שלא לשמה זה אינו אלא מסור ללב וידוע לקב"ה איך להצליח את הלומד, אבל אין לנו לדעת ולחשוב בזה מאומה...

(שו"ת משיב דבר סי' מד)

הנצי"ב טוען כי מלבד שאלת המחיר והסיכון, הרי שיש לדון בשאלה זו גם במישור של סיכונים מול סיכויים. במילים אחרות עלינו לשאול את עצמנו: מהי האלטרנטיבה? מה יהיה המצב אם בית המדרש ייסגר והנגישות לתורה תהיה סקלטיבית ובררנית? אם נעביר את הדברים למישור שבו אנו עוסקים הרי שהשאלה תהיה: האם כאשר ננעל את התורה מאחורי חסמים ו'סיסמאות גישה' נרבה בכך תורה בישראל?⁷ לדעתו של הנצי"ב ההיבדלות וההסתגרות של מחזיקי התורה בתוכם פנימה אינה נותנת כל תקווה לתיקון.

ז. ניסיון לסיכום: הכרעת הלכה ועמל התורה בתוך מגוון עצום של דעות

דומני כי בדברי הנצי"ב יש לראות מפתח להתמודדות עם הנושאים שהועלו במאמר זה. נשאלת אפוא השאלה: כיצד בכל זאת יתבצע לימוד תורה מכוון וסולל דרך בתוך מגוון דעות הפרושות לפני הפוסק והלומד ולא פחות מכך בתוך מגוון הלומדים הניגשים אל התורה? אפשרות אחת מציעה המשנה במסכת אבות (א, טז):

רבן גמליאל אומר עשה לך רב והסתלק מן הספק.

נשים לב כי במשנה זו אין התמקדות בחיפוש הדרך, אלא בחיפוש אחר מורה דרך. רבן גמליאל סבור כנראה כי שקיעה וצלילה בתוך ים הדעות שבהלכה לא תמיד תוביל את הלומד למחוז חפצו. 'בחר לך רב' אומר רבן גמליאל ו'הוא יורה לך את הדרך ויכוון אותך'.

⁶ עי' תחומין י, עמ' 257, תשובתו של מרן הרא"ה קוק זצ"ל ביחס להוראת תורה במוסד חילוני.

⁷ למעשה קשה מאוד ליצור כיום מאגר עם חסימה שאי אפשר יהיה לפרוץ אותו.

דומני כי בסוגיה בחגיגה מבקש רבי יהושע להציב את האדם כאחראי לסלילת הדרך ובמקום "עשה לך רב" מוצעת הדרך של "עשה אזניך כאפרכסת וקנה לך לב מבין לשמוע את דברי מטמאים ואת דברי מטהרים, את דברי אוסרין ואת דברי מתירין, את דברי פוסלין ואת דברי מכשירין"⁸. ר' יהושע טוען אפוא כי בלתי אפשרי לקנות תורה אלא מתוך דיון פורה. ניתן לומר כי רבי יהושע מבקש לפתוח את אוזנינו לכל הקולות המשייטים בחלל. דווקא מתוך הקשבה למרב הקולות חיפוש הדרך יהיה משמעותי יותר.

אמנם חשוב מאוד להדגיש כי בסופו של דבר גם אוזנו של רבי יהושע היא סלקטיבית. זוהי אוזן הקרויה אל קולות שבמהותם ניתן לזהות אותם כקולות השייכים לעולם בית המדרש. ההשלכה המעשית של נקודה זו לדעתי היא כמובן הפעלת שיקול דעת של יוצרי מאגרי המידע ביחס לאיזה חומרים הם מכניסים למאגרים שאותם הם בונים⁹.

לאחר השמיעה מגיע השלב הבא מבחינתו של רבי יהושע והוא "לב מבין". זהו שלב שנוכל להגדירו כשלב המיון, העיכול וההבנה. גם בשלב זה דווקא האדם הוא הדומיננטי. נוכל אם כן לסכם ולומר כי רבי יהושע, בעקבות רבי אלעזר בן עזריה, מטיל אחריות גדולה על האדם. אם נרצה אפוא להסיק מן הדברים מסקנות מעשיות לשאלה שאותה פרשנו במאמר זה הרי שנוכל לדעתי לחלק את הדברים לשני מישורים, מישור פסיקת ההלכה והמישור החינוכי.

דומני שבמישור הפסיקה הרי שהדברים בסופו של דבר כפופים לתנאים בשטח ובזמן שעומד לרשותו של הפוסק. מניסיוני האישי אני יכול לומר כי ברוב הפעמים כאשר מופנית אל רב שאלה אין לרשותו זמן רב כדי להתחבט במתן התשובה ולברר את הנושא על כל היקפו (ומובן שכאן מאגרי המידע מסייעים בצורה משמעותית ומהווים קיצור דרך נפלא). דעתי היא כי, כפי שהראינו לעיל, כאשר הרב מסיק מסקנות על פי הנאמר בסוגיה, בפוסקים ובשו"ע ובמעט האפשרויות העומדת לרשותו לביורר בפסקי האחרונים, הרי שגם אם אי שם תמצא דעה סותרת במרחבי ספרות השו"ת אין בכך ולו לרגע לערער את הפסק שנתן הרב ואת הכרעת הדין שלו. כאמור, גם בכללי הספקות אנו פוסקים כי עלינו לברר עד היכן שידנו מגעת אם בכלל, שהרי ניתן להכריע על פי כללי הספקות ועל פי כללי ההוראה והפסיקה השונים.

במישור החינוכי פני הדברים שונים. בזמננו אין עוד טעם למדר את הידע או למנוע נגישות אליו, וכל צעד שכזה יהיה בלתי יעיל בעליל. דווקא הנגישות הרבה שיש לכל החפץ ללמוד תורה אל מכלול הידע התורני מהווה בפנינו אתגר חינוכי מן המעלה הראשונה. היעד הוא אפוא לחנך לצימאון, לחנך לכך שעל לומדי התורה לנצל את האפשרות להרחיב דעה בספרים שעד היום היו עלומים וגנוזים. יש לחנך לעמל ללמוד את דברי המתירין ודברי האוסרין והכול מתוך רגישות והבנת האחריות הרבה שיש בשימוש בכל השפע התורני הפרוש לפנינו. זוהי כנראה המשמעות הדואלית של מסמרות נטועים. זהו היעד של החינוך לביקורת ולסינון: לדעת לבחור, לברור וליצור דרך ומתוך כך להגיע לפסק הלכה בריא ואמיתי.

⁸ כמו כן במשנה במסכת אבות (פ"א מ"ו) מודה רבי יהושע בחשיבות של "עשה לך רב", אך הוא מוסיף מייד אחר כך: "קנה לך חבר". תוספת זו מהווה למעשה תוספת משמעותית ביותר.

⁹ גם נקודה זו עלולה לפעמים להיות לרועץ משום שסלקטיביות יתרה עלולה להפוך את המאגר לבתי מקצועי בעליל.